

Sinfin idarə olunması: vəzifələr, tələblər

Təhsil hər bir şəxsin həyatında önəmli rola malikdir. Uşaqlıqdan yetkinlik dövrünə qədər inkişaf yolu keçən, pərvazlanıb müstəqil həyata qədəm qoyan hər bir kəsin yaddaşına həmişəlik həkk olunan məktəb illərinin əsas memarı müəllimdir. Sinfi bir orkestrə bənzətsək, müəllim onu idarə edən dirijordur.

Müəllim sinifdə fəal tədris mühiti yaradan, bu prosesi idarə edən yaradıcı şəxs, eyni zamanda şagirdləri real həyata hazırlayan, onlara zəruri bilik və bacarıqlar aşılaman, sosiallaşmasına yardım göstərən liderdir.

⇒ Ardı səh.10

Sinfin idarə olunması: vəzifələr, tələblər

Əvvəlki səh.1

Buna görə də o, ilk növbədə, şagirdlərin psixologiyasını, maraq və meyllərini öyrənməli, güclü, zəif tərəflərini müəyyən etməli və buna uyğun təlim forması və iş üsulları seçməlidir.

Müəllimin vəzifəsi şagirdlər arasından ən yaxşısını seçib onları yetişdirmək deyil, sinifdəki hər bir uşaqla çalışıb inkişafına nail olmaq, potensial imkanlarını üzə çıxarmaqdır. Ona görə də sinfin idarə olunmasında əsas hədəf sinfin nailiyyəti götürülməlidir.

Təcrübə göstərir ki, sinfin idarə olunmasında diqqət yetirilməli ən mühüm məsələlər kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. Təlimin təşkili
2. Müəllim-şagird ünsiyyəti
3. Şagirdləri öyrənməyə sövq edən motivasiya
4. Nizam-intizamın qorunması
5. Sinfin idarə olunmasında valideynin rolu

Təlimin təşkili

Sinfin idarə olunması 45 dəqiqəlik dərslər hər bir saniyədən səmərəli istifadə olunmasından başlayır. Bu isə müəllimə dərslə hazırlıq olmağı, strategiyalardan düzgün istifadə etməyi tələb edir. Müəllim əvvəlcə sinifdə öyrədicə mühiti təşkil etməlidir. Bura məzmunun mənimlənməsi üçün istifadə olunan texnologiyalar, müəllim-şagird, şagird-şagird əməkdaşlığı və s. daxildir. Həmçinin öyrədicə mühitə elə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlərə fikir mübadiləsi aparmağa, müəyyən bir məsələni müzakirə etməyə və münasibət bildirməyə, fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etməyə imkan yaransın. Müəllimin mövqeyi şagirdlərin fikirlərinə hörmətlə yanaşmaq, onlarda özələrinə inam hissini artırmaqdır.

Deyənlər belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, sinfin idarə olunması - müəllimin dərslər vaxtından səmərəli yararlanmaq, şagirdlərdə müsbət davranışlar formalaşdırıb inkişaf etdirmək üçün sinifdə həyata keçirdiyi tənzimləmə fəaliyyətidir. Ancaq bu fəaliyyət zamanı müəyyən pedaqoji tələblər nəzərə alınmalıdır. Təlimin təşkilində aşağıdakı ümumi pedaqoji tələblərin nəzərə alınması vacibdir:

- * pedaqoji prosesin tamlığı;
- * təlimdə bərabər imkanların yaradılması;
- * şagirdin özünüməhlətliliyi;
- * inkişafı önəmli olması;
- * fəaliyyətin stimullaşdırılması;
- * dəstəkləyici mühitin yaradılması;
- * inklüzivlik;
- * məktəb-valideyn əlaqələrinin tənzimlənməsi.

Sadalanan tələblər təlim prosesində kompleks şəkildə tətbiq olunduqda şagirdlər həm fənn proqramlarında nəzərdə tutulan zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnir, həm də onları öyrənmə motivasiyası artır və nəticədə hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət formalaşır.

Müəllim-şagird ünsiyyəti

Sinfin idarə olunmasında əsas göstəricilər müəllimin pedaqoji qabiliyyətlərini inkişafından asılıdır. Pedaqoji qabiliyyətlər dedikdə, şəxsi pedaqoji, didaktik və təşkilati-kommunikativ qabiliyyətlər nəzərdə tutulur. Şəxsi pedaqoji qabiliyyətlərə uşaqlara hüsn-rəğbət bəsləmək, dözümlülük və özünə sahib olmaq (özünü ələ ala bilmək), homişə dərslər zamanı şagirdlərlə iş aparmaq üçün optimal psixi vəziyyət yaratma, didaktik qabiliyyətlərə müəllimin izah edə bilmək, ekspresiv nitq (natıqlıq), nəzəri (akademik) biliklər; təşkilati-kommunikativ qabiliyyətlərə təşkilatçılıq, kommunikativlik, perspektiv (daxili aləminə nüfuz edə bilmək), pedaqoji marifət, pedaqoji toxusuyul, diqqəti paylaya bilmək qabiliyyəti, pedaqoji refleksiv və s. daxildir. Bu pedaqoji qabiliyyətlər kompleks şəkildə tətbiq olunduqda şagirdlər bilik və bacarıqlarla yanaşı, həm də əxlaqi-terbiyəvi, milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnmiş olurlar.

Müşahidələr göstərir ki, eyni sinifdə dərs deyən müəllimlərdən bəziləri sinfi digər hocalarından daha yaxşı idarə edir. Həmçinin eyni sinifdəki şagirdlər müəllim dəyişdikdən, yeni digəri ilə əvəz olunarkən əvvəlkindən fərqli davranış nümayiş etdirirlər. Maraqlısı budur ki, müəllim də, şagird də özünə qarşı sevgi, hörmət gözləyir. Lakin şagirdlərdən fərqli olaraq müəllim gözlənilən sevgini, hörmət hissini özü yaratmalıdır. Şagird sevgisi müəllimin bu sahədə qazandıqı uğurun nəticəsidir.

Sinfin idarə edilməsində uğurun əldə olunması müəllimin geyim tərzinə diqqət yetirməsi, baş verən biləcəklər situasiyalara psixoloji cəhətdən hazır olması, səbir, təmkin göstərməsi, düzgün qərar qəbul etməsi, istəy şagirdlər, istərsə də ətrafındakılardan mədəni ünsiyyət qurması, tədris etdiyi fənni dərindən bilməsi və onu şagirdlərə aydın şəkildə çatdırmaq üçün öljərişli üsullardan istifadə bacarığına malik olmasından asılıdır.

Şagirdlərlə dəstəkləyici və tərbiyəedici münasibətlərin inkişaf etdirilməsi müəllimin idarəetmədə qazandıqı uğurdur

Məktəbin ilk iki həftəsi müəllimlərin tətbiq edəcəyi qaydaları və gözləntilərini müəyyən etmək üçün həlledici vaxt hesab olunur. Şagirdlərlə dəstəkləyici və tərbiyəedici münasibətlərin inkişaf etdirilməsi (buraya öz emosionalını idarə etmə, qərar verərkən səbirli və məsuliyyətli olmaq, müəllim tərəfindən yaradılan qaydaların hər birinə şəxsiyyət kimi yanaşılmalıdır). Belə bir hərəkət müəllim-şagird münasibətində müəllimə hörmət qazandırır və onun nüfuzunu artırır.

Təhsilçilərdə fəal vətəndaş mövqeyi formalaşdırmaq, onları vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə etmək, müstəqil həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq; Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, Konstitusiyasına və qanunlarına, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə, adət və ənənələrinə, milli və ümumbəşəri dəyərlərinə, cəmiyyətə, ətraf mühitə hörmət kimi qayğı hissirləri aşılamaq müəllimin vəzifələrindəndir. Deməli, müəllim dəyər daşıyıcıdır və o, bu dəyərləri şagirdlərinə ötürməyi bacarmalıdır. Təlim prosesində hər bir şagirdin qavraya biləcəyi şəkildə və vəzifələri yerinə yetirmək müəllimə yüksək peşəkarlıq tələb edir.

Müəllim bu gün fəaliyyət göstərməklə gələcəyi qurur, gələcəyin təməli daşlarını qoyur. O, öz fəaliyyəti ilə keçmişin sınaqlarından süzülüb gələn elmi, mədəniyyəti yeni nəsələ ötürür və gələcəyi nəzərə almaqla onlarda yeni bilik, bacarıq və vərdişlər formalaşdırır. Keçmiş nəsillərdən miras qalan yaxşılıqları, dəyərləri gənc nəsələ aşılamaqla yanaşı, onların yerinə yetirə bilmədikləri, lakin Vətən, millət, xalq üçün gərəkliliyi olan bir çox problemlərin gələcəkdə həll edilməsi məqsədilə onlarda ən zəruri qabiliyyətlər yaradır. Həm də təkə bununla kifayətlənməyib, onları mənimsəmək motivləri də formalaşdırır. Bu motivlərə daxildir:

- * Mən sizə güvənirəm.
- * Özünüzlə öyünə bilərsiniz, çünki...
- * Sizin köməyinizə ehtiyacım var.
- * Sən mənim üçün önəmliyənsən.
- * Bu barədə nə düşürsünüz?

Şəxslərarası münasibətlər və ünsiyyət həm təlim-tədris prosesi, həm də şagirdlərin sosial-emosional inkişafı üçün vacibdir. Müəllim şagirdlərin fərqli xüsusiyyətlərini olduğu kimi qəbul edir və tədrisən öz idarəetmə strategiyası ilə onları vahid məcraya gətirir. Bu, qarşılıqlı anlaşma və hörmət əsasında olmalıdır. Müəllimlərin etik davranış qaydalarına pedaqoji etika və əxlaq normalarına riayət etmək, müəllim nüfuzunu yüksək tutmaq, ziyalılıq nümunəsi göstərmək, təhsilçilərin şərəf və ləyaqətinə hörmət etmək

və s. daxildir.

Müəllim təhsilçilərin şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmalı, əsasız mühakimələrə yol verməməli, obyektivlik və qərəzsizlik nümayiş etdirməməlidir. Bu məsələ qanunlarımızda, dövlət sənədlərində də əsaslandırılmışdır. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda ("Təhsilçilərin vəzifələri" ndə) təhsilçilərin şərəf və ləyaqətinə hörmət etmək, uşaq və gənclərin fiziki və psixi zorakılığın bütün formalarından qorunmaq, onları zərərli vərdişlərdən qəndirmək, təhsilçilərin təhlükəsizliyini və sağlamlığını mühafizəsində iştirak etmək diqqət mərkəzində saxlanılır.

Şagirdləri öyrənməyə sövq edən motivasiya

Sinfin idarə olunmasında şagirdləri öyrənməyə sövq edən motivasiyanın rolu olduqca vacibdir. Motivasiya - insanı aktiv olmağa sövq edən mühüm amillər toplusudur. Müəllimlər tərəfindən tez-tez belə suallar səsləndirilir: Motivasiya nə üçün lazımdır? Motivasiyasız dərsə başlamaq olmazmı? Müşahidələr göstərir ki, müəllim tərəfindən məqsədli və düzgün qurulan motivasiya şagirdi məsuliyyətli olmağa, dərsə hazırlıqlı gəlməyə, dərsdə fəallıq göstərməyə, suallar verməyə, müzakirələrdə iştirak etməyə sövq edir. Düzgün motivasiya olunmayan şagird müəllimlərlə əlaqə qurmadan yayılır, keçilən dərsə diqqətlə qulaq asmur, diqqətini yayındırır və ya kənar hadisələrə yönəlir, ev tapşırığını yerinə yetirərkən çətinliklə qarşılaşdıqda cavab axtarmaq istəmir. Buna görə də dərslər ona maraqsız görünür.

Təlimdə uğur qazanmaq üçün müəllim sinifdəki şagirdlərə yaxşı bələd olmalı, onları hərtərəfli tanımalıdır. Bunun üçün məktəb psixoloqunun köməyi ilə şagirdlərlə diaqnostik testin keçirilməsi də məqsədəuyğundur. Şagirdlərin maraqlı dünyası, asudə vaxtlarda məşğuliyəti və s. bu kimi suallardan tərtib olunan testlər vasitəsilə şagirdlərin iç dünyasına daxil olmaq mümkündür. Testin nəticələrinə əsasən şagirdləri təxminən bu şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Dərs oxumağa meyli olanlar;
2. Telefona, sosial şəbəkələrə meyil salanlar;
3. Sinif həyatı daşdırıcı görünüşü üçün küçəyə, dostlarla vaxt keçirməyə meyil göstərən və s.

Belə qruplaşma bunu deməyə əsas verir ki, sinifdəki 30 nəfər şagirdi vahid məxrəcə götürmək, yeni dərsə cəlb etmək üçün motivasiyanın yaradılması zəruridir.

Motivasiya davamlı proses olmalı, dərslər müəyyən bir mərhələsi ilə yekunlaşmalıdır. Çünki 45 dəqiqə ərzində şagirdin diqqəti yayına bilər. Məsələn, şagird tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı ətrafındakılara baxır, onların nəticələri ilə maraqlanır. Özünə uyğun, özündən

artıq və özündən aşağı nəticələr gördükdə motivasiya enir, yeni şagird ruhdan düşür. Şagirdlərinizə dünyanın ən yaxşı dərsləklərini təklif etsəniz də, kifayət qədər motivasiya olmasa, onlar oxumağa və zəhmətə həvəs göstərməyəcəklər. Hər bir şagirdin öz motivasiya üsulu var. Şagirdlər arasında fərdi fərqlər nəzərə alınmalıdır. Müəllimlərin təhsilçilərə motivasiya edilməlidir. Müəllimlər buna nəzarət etməli və şəxsi motivasiyanı təmin etməlidirlər.

"Güclü ol", "Bacarıqlı ol" deməklə yaradılan motivasiyada da şagirdin potensial, qavrama gücü nəzərə alınmalıdır. Bilmək lazımdır ki, motivasiya çox yüksək olduqda əks-təsir göstərə bilər. Motivasiya zamanı şagird "Mən nə üçün bunu bilməliyəm?", "Bu mənə nə üçün lazımdır?" suallarına cavab tapmalıdır. Bu suallar cavablandırmaq üçün müəllim sinif müraciət etməli, müzakirə aparmalı və bu zaman şagirdlər üçün öyrənilən mövzunu gərəkliliyi, əhəmiyyətliyi aydın olmalı, aşkarlanmalıdır. Şagirdin diqqəti daim təlim materialına yönəldilməlidir. Müəllimlərdə özlərinə inam yaratmaq üçün təlimə həvəsəndirməyə çalışmalıdır. Şagirdin dərsə həvəsəndirməsi ilkin şərtidir.

Müəllimin sözləri ilə davranışları arasında uyğunsuzluq motivasiyanın azalmasına səbəb olur. Müşahidələr göstərir ki, dəstəkləyici mühit şagirdlərin akademik nailiyyətlərinə kömək edir.

Dərsdə motivasiyanın artmasında, nizam-intizamla bağlı arzuolunmaz halların qarşısını almasında qiymətləndirmənin obyektivliyi də təsir göstərir. Qiymətləndirmə aparılarkən əvvəlcə müsbət cəhətlər qeyd edilməli, daha sonra isə səhvlərin baş vermə səbəbləri müəyyən olunmalı və üzərində şagirdlərlə birgə iş aparılmalıdır. Müəllimin məqsədi şagirdi uğura həvəsəndirmək, onda öyrənməyə maraq yaratmaq olmalıdır.

Nizam-intizamın qorunması

Sinfin idarə olunması müəllimin təlim prosesində şagirdlərlə davranış strategiyasıdır. Strategiyaların həyata keçirilməsində məqsəd şagirdlərin dərsə iştirakını və ictimai davranışını yaxşılaşdırmaqdır. Bu strategiyaların tətbiqi təlim mühtindən, şagirdlərin mənimlənmə səviyyəsindən, psixoloji durumundan asılıdır.

Sinfi səmərəli idarə edən müəllim nizam-intizamı yaradır və davamlılığını təmin edir, öyrənmənin dəyərini artırır və sosial-emosional inkişafı təşviq edir. Mənfəi davranış isə azaldır və dərsə sərflə vaxt artırır.

Sinfin tələb olunan səviyyədə idarə olunması üçün aşağıdakı məsələləri də nəzərdə saxlamaq lazımdır:

- * Müsbət sinif mühiti yaratmaq və təşviq etmək.
  - * Şagirdlərin dərsə marağını artırmaq üçün bağlılıq artırmaq.
  - * Şagirdlərə fərdi sosial bacarıqları öyrətmək və həvəsəndirmək.
  - * Qeyri-sosial davranışların və qarşılıqlı əlaqələrin qarşısını almaq və idarə etmək.
- Sinfin idarə olunmasında yol verilən nöqsanlar problemlə nəticələrə səbəb ola bilər. Məsələn, həddindən artıq nəzarət antisosial davranışa təhrik edər və onu daha da şiddətləndirir, müəllim-şagird münasibətini dəyər-sizləşdirir, öyrənmə və davranış arasındakı əlaqəni zəiflədir, bununla da dərsə marağı, məsuliyyəti azaldır.

Şagirdlərin sinifdə davranışlarını tənzimləmək sinif idarəçiliyində mühüm ölçüdür. Dərs yükünün ağırlığı, müəllimin izahının aydın olmaması, öyrənmə potensialının zəifliyi, ev mühiti, həmyaşdları ilə münasibəti, sosial mühitin mənfəi təsiri və s. kimi amillər sinifdə arzuolunmaz şagird davranışlarının yaranmasına gətirib çıxarır. Arzuolunmaz davranışları yaradan səbəblərlə bağlı müəllim tərəfindən atılan səhvdə addımlar bunlardır:

1. Fərdi fərqləri nəzərə alınmaması;
2. Cəza tətbiq etməsi;
3. Gözlənilən davranışlara əməl etməməsi;
4. Demokratik sinif mühiti yaratma bilməməsi;
5. Şagirdin yaradıcılığının qarşısını alması;
6. Fiziki zorakılıq və təhdidlər göstərməsi;
7. Şagirdlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verməsi, haqsızlıq etməsi;
8. Şagirdləri tənqid etməsi, danlaması, həvəsəndirməməsi;
9. Şagirdlərin qabiliyyətlərindən yüksək fəaliyyət gözləməsi;
10. Vaxtdan düzgün istifadə etməməsi;
11. Təcrübəsiz olması, təlim metodlarından məqsədəuyğun istifadə etməməsi;
12. Şagirdlərlə ünsiyyət qura bilməməsi;
13. Uğursuzluq qorxusu və özünə inamın olmaması;
14. Qiymətləndirmə zamanı obyektivliyi nəzərə alınmaması.

Bütün deyilənlər nəzərə alınaraq, aşağıdakılara əməl edilməsini müəllimlər üçün faydalı bilirik:

- * Şagirdlərin məktəb və ya sinif qaydalarını pozan davranışlarına biganə qalmaq;
- * Həddindən artıq sərt və ya fiziki cəzalarından istifadə etməyin.
- * Şagirdlərdə ciddi narahatlığınız varsa, problemləri təkəşinə həll etməyə çalışmayın. Məktəb psixoloqu və ya xüsusi təhsil müəssisəsi ilə məsləhələşin.

Sinfin idarə olunmasında valideynin rolu

Valideyn-müəllim arasında qarşılıqlı anlaşma yolu ilə yaranan əməkdaşlıq sinif idarəçiliyinin effektivliyini artırılmasına təsir edir, uşaqlar üçün faydalı öyrənmə mühitinin yaranmasına səbəb olur.

Valideynlərin sinfin idarə olunmasında iştirakı şagirdin təhsildə uğur qazanmasında, eləcə də davranışlarının korreksiyası olunmasında, tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Çünki həm müəllimlər, həm də valideynlər şagirdin uğurunda maraqlıdırlar.

Valideynlərin köməyi ilə sinfin idarə olunmasında iştirakı həm də ailə və məktəb arasındakı əlaqəni mülayimləşdirir. Valideynlər nə qədər çox bilələr, övladlarının təhsilinə bir o qədər lazımi şəkildə dəstək verəcəklər. Ünsiyyətin davamlılığı, açıqlığı və faydalılığı valideynləri fəal saxlamaq üçün çox vacibdir. Müəllimlər uşaqlar üçün planlaşdırılan fəaliyyətlər haqqında fikir almaq və rəy istəmək üçün mütləmə olaraq valideynlərlə əlaqə saxlamalıdır.

Valideynləri təhsilə dəstəkləməyə cəlb etmək üçün onları övladlarının nailiyyətləri barədə məlumatlandırmaq lazımdır. Bu, şagirdlərin gündəliklərində formativ qiymətləndirmənin nəticələrinin qeyd olunması, telefonla əlaqə, təkləmə görüşü, maarifləndirici seminarların təşkili və s. kimi üsullardan istifadə etməklə mümkündür.

Onu da xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, artıq valideyn iclaslarının da mahiyyəti dəyişməlidir. Şagirdin təlim nəticələri və ya davranışları barədə valideynə fərdi şəkildə məlumat verilməlidir.

Şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq "Şagirdlərdə iredən formalaşdırılması yolları", "Ailənin mədəni dəyərləri və onların uşaq üçün əhəmiyyəti", "Uşaq aqressivliyi", "Yeni-yetməlik dövründə uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətləri" və s. mövzularla bağlı valideyn iclaslarını keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Problemnin aktuallığı. Müasir dövrdə sinfin idarə olunmasında dair yeni yanaşmalar zamanın tələbidir. Bu baxımdan məqalə aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Problemnin elmi yeniliyi. Sinfin idarə olunmasında təlimin təşkili, müəllim-şagird ünsiyyəti, şagirdləri öyrənməyə sövq edən motivasiya, nizam-intizamın qorunması və valideynin rolu kompleks şəkildə təqdim olunur.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalə təhsil menecmentləri, müəllimlər və gənc tədqiqatçılar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bibixanm İBADOVA,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun şöbə müdiri